

ТЕОРЕТИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.3.

Яворська В.В., доктор геогр. наук, доцент
кафедра економічної та соціальної географії,
Одеський націон. університет ім. І.І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, Одеса-82, 65082. Україна

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

В статті детально розглядається проблеми становлення державної регіональної політики та етапи формування і становлення геодемографії, як сучасного наукового напрямку географії населення. На першому етапі центральне місце в системі знань про народонаселення належить демографії. На другому етапі посилюється взаємодія демографії з сусідніми науками, зокрема з географією. На їх стику формується дисципліна – географія населення. На третьому етапі формується новий напрям географії населення, орієнтований на дослідження регіональних відмінностей населення і розселення, та розроблення регіональної демографічної політики, який ми називаємо геодемографією.

Ключові слова: демографія, географія населення, геодемографія, геодемографічний процес

Вступ

Актуальність теми. Наприкінці ХХ — початку ХХІ століть в Україні склалася ситуація, що потребувала нового розуміння сучасних проблем народонаселення. Коротко представимо її головні складові. У 2001 р. Указом Президента в Україні проголошена *державна регіональна політика*, яка є управлінською нормою для більшості розвинених країн. У контексті державної регіональної політики Україна потребує офіційної законодавчо затвердженої *регіоналізації*. Це пряма вимога Європейського Союзу до країн, що хочуть бути членами ЄС. На даний час державна регіональна політика в Україні розробляється на основі сучасного адміністративно-територіального поділу – на рівні областей і АР Крим. Разом з тим за європейськими нормами такий підхід неправильний: обласні регіони для ведення регіональної політики занадто малі; потрібні більш крупні регіони, які у ЄС називають *базовими регіонами* (NUTS-II). Зауважимо, що в Україні традиційно вивчають її поділ на великі історико-географічні регіони, такі як Слобожанщина, Донбас, Причорномор'я, Поділля, Полісся, Карпатський край та ін. Але визначення як офіційні регіони вони ще не набули. Здається, що це справа близького майбутнього.

Мета роботи розглянути проблеми становлення державної і регіональної демографічної політики в Україні та розкритті об'єктивну необхідність формування геодемографії як нової предметної області у суспільно-географічних науках на стику демографії, географії населення та регіоналістики.

Для досягнення мети треба вирішити такі завдання: а) проаналізувати розвиток концептуально-понятійного апарату у системі наук про народонаселення в плані посилення уваги до демографічного розвитку та демографічних процесів, з одного боку, та проблем територіальної організації населення на регіональному рівні – з другого; показати формування геодемографії як нового наукового напрямку на перетині предметних областей географії населення та регіоналістики; б) обґрунтувати концепцію геодемографічних процесів як головного методологічного принципу геодемографії, розробити методологічні підходи до досліджень регіональних ГДП; в) розробити напрями і принципи формування регіональної геодемографічної політики як складової державної демографічної та регіональної політики.

Стислий огляд досліджень

Різноманітний внесок в розробку проблеми був зроблений в попередні періоди вітчизняними та зарубіжними дослідниками. У наукових працях М.П.Демченко, В.О.Джамана, І.М. Дудника, Ф.Д.Заставного, Е.М. Лібанової, Т.М. Палій, Т.В. Панасенко, В.П.Піскунова, І.М. Прибиткової, Ю.І. Пітюренко, І.П. Рябова, Г.Г. Старостенко, В.С.Стешенко, Л.М. Тарангул, М.І.Фащевського, О.У. Хомри, Л.В.Чуйко та багатьох інших вітчизняних науковців детально аналізуються особливості сучасного геодемографічного розвитку України в цілому та окремих її регіонів, обґрунтовуються можливі варіанти подальшої трансформації демовідтворювальних процесів. Значний внесок в розробку теоретичних і методичних проблем геодемографічної науки зробили такі відомі російські демографи і економіко-географи, як Д.І. Валентей, А.Г. Вишневський, А.Г. Волков, Н.В. Зверева, Б.Н.Урланіс, Б.С. Хорев, В.М. Федоров і багато інших.

Досвід країн Центрально-Східної Європи засвідчує взаємопов'язаність регіоналізації країн з їх *адміністративно-територіальною реформою*. На офіційному рівні проблема нового адміністративно-територіального устрою (АТУ) України була поставлена у 2000 р., коли була створена державна комісія з питань АТУ країни. Одне з завдань нового АТУ – узгодити схему регіоналізації України з її адміністративно-територіальним поділом [8].

Важливим чинником нових підходів до проблем народонаселення стала потужна *демографічна криза* в Україні, яка започаткувала загальну депопуляцію населення, починаючи з 1991 р. Необхідно підкреслити, з врахуванням демографічного лагу, який дорівнює віку входження населення у фертильний (дітородний) вік, що виток депопуляції були закладені у покоління 1960-х років, і саме там слід шукати вихідні чинники глибокої демографічної кризи. Подолан-

ня демографічної кризи гостро потребує розроблення якісно нової *державної демографічної політики*, в якій стабільний демографічний розвиток повинен стати головним показником соціально-економічного розвитку країни. Важливою складовою державної регіональної політики повинна стати *регіональна демографічна політика*. Є необхідність у розробленні та реалізації концепцій і програм демографічного розвитку регіонів та управління такими процесами [7].

На даний час демографічна політика безпосередньо прив'язана до АТУ країни. Традиційні *територіальні системи розселення* (ТРС) – обласні (регіональні), міжрайонні та районні, мають певні механізми регулювання демографічного розвитку, які вочевидь залишаються слабкими і неперспективними. У контексті регіоналізації країни та нового АТУ необхідно перейти до нових – по справжньому *регіональних систем розселення*, узгоджених з історико-географічним поділом України. Відповідно до нового АТУ зміниться і вся таксономія систем розселення.

І ще одне істотне зауваження. Наступна регіоналізація країни потребує відповідної розробки та обґрунтування. І одним з критеріїв такої регіоналізації повинні стати саме регіональні системи розселення на протипагу сучасним ТРС, прив'язаних до чинного АТУ. В таких умовах з'являється доволі складна методологічна проблема: як перейти від сучасних територіальних систем розселення за діючим адміністративно-територіальним поділом країни до регіональної систематики розселення, узгодженої з укрупненими історико-географічними регіонами країни?

Структура демографічного вчення

Сучасний облік населення та різноманітні соціально-економічні характеристики прив'язані до чинного АТУ. Регіоналізація країни на історико-географічних засадах – справа майбутнього. Потрібен напрям досліджень особливостей демографічного розвитку сучасних ТРС та її послідовної генералізації у регіональні системи розселення, які стануть основою для розроблення та реалізації регіональної демографічної політики. Зазначене коло питань, пов'язане з регіоналізацією країни, безпосередньо зачіпає проблеми систематики розселення населення на нових засадах і належить до предметної області нового напрямку суспільно-географічних досліджень – *геодемографії*. Розроблення регіональної демографічної політики – головний напрям подолання сучасної демографічної кризи. У сучасній системі наук про народонаселення практично не позначені напрями та дисципліни, які б займалися саме цим питанням як складової державної регіональної політики. Геодемографія – новий напрям суспільно-географічних досліджень, своєю предметною областю орієнтований на цю проблему. Новою проблемою виступає перехід від традиційної систематики розселення населення у вигляді ТРС, що встановлюються за чинним адміністративно-територіальним поділом, до регіональної класифікації розселення населення за історико-географічними країнами.

Ще одна цільова настанова геодемографії як нового напрямку досліджень полягає в істотному посиленні динамічних аспектів *демографічного розвитку* території. Географія населення традиційно акцентувала територіальні закономірності *розселення населення*. Динаміку цього процесу представляли, звичайно, як послідовну зміну так званих *демографічних ситуацій*. Демографічна ситуація – це статична характеристика населення на певний час. Порівняння різночасових ситуацій дає змогу визначити певні тенденції демографічного розвитку, і саме такий підхід представляє *динаміку населення* в наш час.

Не зважаючи на численні розробки у методології демографічних досліджень, зокрема *демовідтворювальних процесів*, залишаються невирішеними багато питань теоретичного і практичного характеру. Сучасна депопуляція населення України, негативні тенденції демографічного розвитку, що охопили більшість її регіонів, гостро потребують розробки нових теоретичних і науково-методичних підходів до вивчення особливостей демовідтворювальних процесів в країні вцілому і окремих її регіонах. На нашу думку, чи не найслабкішою ланкою географії населення залишаються динамічні й часові аспекти. Демографи традиційно користуються поняттям *руху населення*, його кількісними і якісними змінами. Звичайним став аналіз *демографічної обстановки чи ситуації* в певному регіоні – *геодемографічної ситуації*. Методом порівняння основних демографічних характеристик на різний час або ж співставлення різночасових геодемографічних ситуацій встановлюють певні зміни й тенденції розвитку населення. Географи впритул підійшли до введення принципово нового поняття – *геодемографічний процес*, та його практичного використання.

Прийшов час замість порівняння різночасових ситуацій представити розвиток населення певної території у формі геодемографічного процесу — об'єктивного, цілісного, безперервного, незворотного, однонаправленого. Замість окремих кадрів (фотографій) руху населення ми аналізуємо демографічний розвиток як процес, що має передумови і чинники, свої кількісні і якісні параметри, свою математико-статистичну формалізацію, свої закономірності і тенденції розвитку. Зауважимо, що і демографи, і географи вже користуються поняттями «демографічний розвиток», «демографічний процес», але ці поняття не мають необхідної концептуально-термінологічної розробки і вживаються у їх загальному, недостатньо конкретизованому розумінні.

Етапи та система знань з геодемографії

Геодемографія у своїй предметній області визначає демографічний розвиток як геодемографічний процес регіонального рівня, що має свої регіональні передумови і чинники, кількісні і якісні характеристики, свої тенденції та закономірності. Підкреслимо, що саме *концепція геодемографічних процесів* створює теоретико-методичне підґрунтя щодо прогнозування демографічного розвитку регіонів та формування регіональної геодемографічної політики [5].

Сучасна система знань про народонаселення являє собою сукупність різних наукових напрямків і наук, які вивчають склад, структуру і динаміку населення

та процеси демографічного розвитку різних груп населення – соціумів. У становленні системи наук про народонаселення ми розглядаємо той напрям, який спричинив формування науки про *територіальну організацію населення – географію населення*, та регіональних підходів до вивчення процесів демографічного розвитку. Дещо схематично цей напрям представлений на рис. 1 трьома етапами формування демографії.

На першому етапі центральне місце у системі знань про народонаселення належить демографії. *Демографія* – наука, яка вивчає чисельність, склад та розміщення населення, їх зміни, причини і наслідки цих змін, взаємозв'язок соціально-економічних факторів, що зумовлюють рух населення, закономірності відтворення населення. Існує і більш загальне визначення демографії як науки, що вивчає суспільно-економічні закономірності відтворення населення в їх соціально-історичній зумовленості.

На другому етапі посилюється взаємодія демографії з сусідніми науками, зокрема з географією. На їх стику формується нова суспільна дисципліна — *географія населення*, яка вивчає географічні відмінності складу і відтворення населення, територіальний розподіл і розміщення населення, трудові ресурси та територіальні особливості їх використання, населені пункти та їх територіальні системи. Розширення предметної області демографії, її розвиток як міждисциплінарної науки посилює інтерес демографів до території, до просторових відмін у передумовах і чинниках демографічного розвитку. Такий підхід спричинив появу нової стикової дисципліни – географії населення, яка спочатку вивчала територіальні відмінності у демографічному розвитку соціумів, потім *елементарні форми розселення населення* і нарешті *інтегровані форми територіальної організації населення* — системи розселення, територіальні громади в регіональні соціуми.

Третій етап методологічних трансформацій за даним напрямком зумовлений становленням в Україні державної регіональної політики. Виникла об'єктивна потреба вивчати демографічні процеси та розселення населення співставно з регіонами країни, мережа яких перебуває у стадії активної розробки. Нагадаємо, що за вимогами ЄС всі країни, що претендують на членство у ЄС, обов'язково повинні мати офіційні, законодавчо затверджені схеми регіоналізації. До того ж чинні обласні регіони, за якими нині в Україні реалізують регіональну політику, не відповідають європейським стандартам. Відтак, формується новий напрям географії населення, орієнтований на дослідження регіональних відмінностей населення і розселення, та розроблення регіональної демографічної політики, який ми називаємо *геодемографією*.

Представимо предметні області демографії, географії населення та геодемографії більш докладно, акцентуючи їх взаємну зумовленість та взаємозв'язки.

Вперше термін «демографія» з'явився у роботі французького дослідника Ахілла Гійяра «Елементи статистики людини або Порівняльна демографія», виданій у Парижі у 1855 році. Разом з тим демографічні дослідження започатковані з середини XVII ст. у роботах фундаторів класичної англійської політе-

кономії В.Петті, А.Сміта, Д.Рікардо, Т.Мальтуса. У 1806 р. російський статистик К.Герман ввів поняття «народонаселення», яке повною мірою збереглося до наших днів: народонаселення — стабільна й самовідтворююча сукупність людей, що має свій природно-історичний розвиток і становить основу суспільства. Це стрижнева категорія всієї суспільної географії [5], її елементів «суспільства», що є наріжним каменем науки.

Населенню притаманні три види руху — природний, просторовий (механічний, міграційний) та соціальний. *Природний рух населення* — це динаміка народжень та смертей, шлюбів та розлучень, які змінюють чисельність та якість населення природним шляхом. Природний рух населення характеризується коефіцієнтом народжуваності, коефіцієнтом смертності та природним приростом населення. *Просторовий (механічний) рух населення*, або міграція, являє собою рух через кордони тих чи інших територій з метою постійного або тимчасового перебування на новому місці тут використовувати природні ресурси. Для кількісної оцінки інтенсивності територіальної мобільності населення використовують показники: коефіцієнт міграції за прибуттям, коефіцієнт міграції за вибуттям, валовий коефіцієнт та сальдо міграції. *Соціальний рух населення (соціальна мобільність)* означає сукупність змін соціальних ознак людей, перехід з однієї соціальної групи до іншої. Цей вид руху визначає динаміку й відтворення соціальних структур населення. Вивчення соціального руху населення здійснюється на стику демографії та соціології. Внаслідок руху населення формуються різні види його структур — статтево-вікова, освітня, професійна, сімейна тощо, а також відбувається поетапна взаємодія населення з іншими компонентами суспільства. Демографія, вивчаючи передумови й чинники формування населення, впритул підійшла до вивчення просторових особливостей розвитку населення, до перекриття з предметною областю географії населення.

Сучасний французький демограф К.Вандескрік головними ознаками населення вважає: сукупність людей (1); її територіальну при'язку — «своя власна територія» (2); певний соціальний зміст (3). *Географія населення* комплексно характеризує населення країн та регіонів та його територіальну організацію, виявляє закономірності і регіональні особливості її формування, проблеми розвитку. Становлення і розвиток географії населення як наукової суспільно-географічної дисципліни відбулося в Україні у середині ХХ ст., хоча дослідження окремих демографічних, етнічних та розселенських проблем спостерігалися значно раніше на підставі формування цього вчення в інших країнах, а перш за все — в Західній Європі. При цьому, як і будь-яка галузева географічна наука, вона опирається за загально-географічну теорію, закони, принципи та підходи географії в цілому [12].

Як галузева суспільно-географічна наука, *географія населення* включає в себе практично всі територіальні аспекти, пов'язані з населенням. При цьому визначаються головні відмінності географії населення від інших дисциплін, що вивчають народонаселення. А саме:

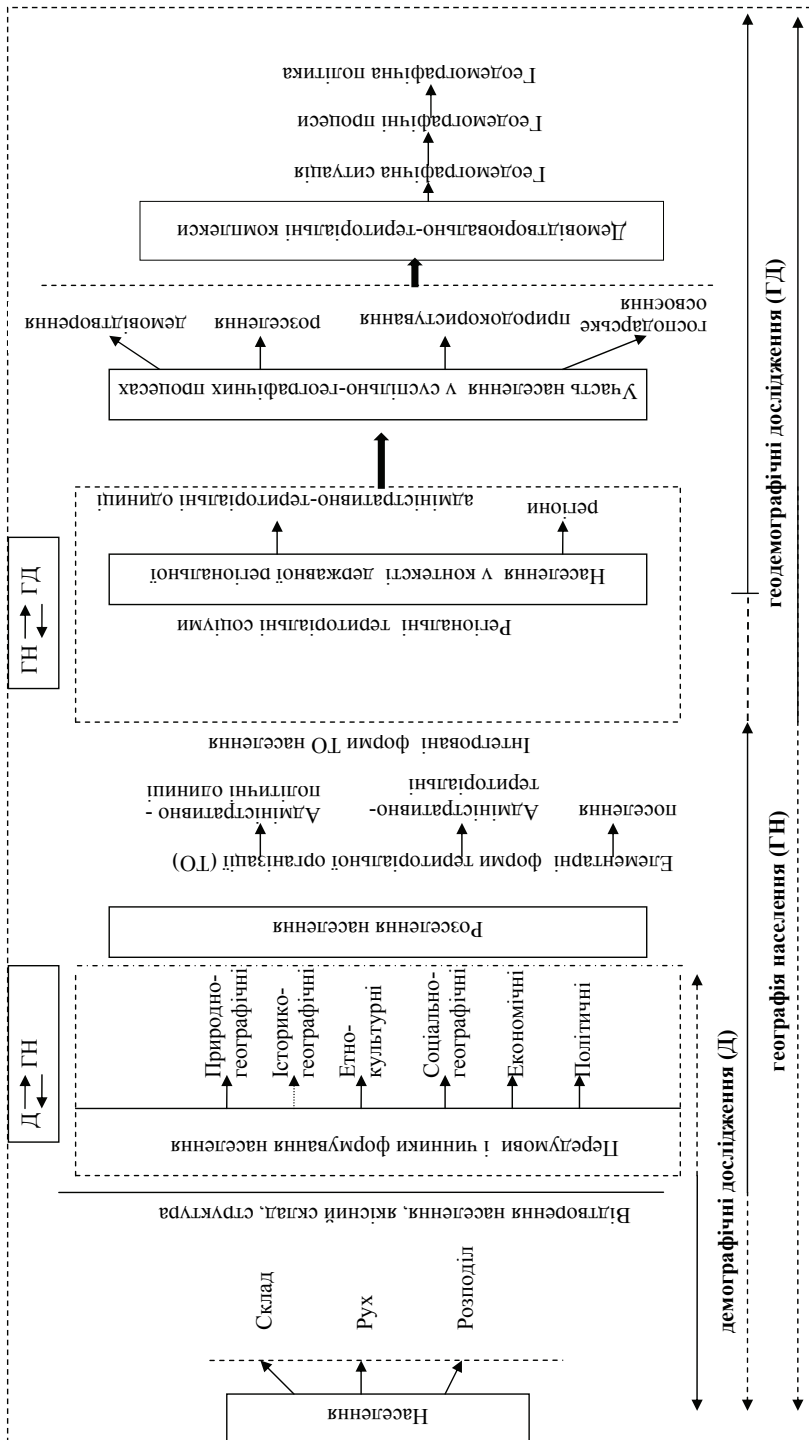


Рис. 1. Формування предметної області геодемографічних досліджень

- комплексність — обумовлює, що населення розглядається за всіма факторами (чинниками), що впливають на нього, і всіма результатами (наслідками) його діяльності;
- системність — населення розглядається як підсистема більш загальних систем (суспільства), але в той час воно само є складною системою, що має своє структурування;
- цілісність, ємерджентність, за якою група населення має свої цілісні (ємерджентні) характеристики, не властиві окремим індивідам;
- територіальність (географічність з позицій суспільної географії), коли будь-яке географічне явище або процес розглядається співставно з певною територією;
- синергетичність — територіальні соціуми мають властивість самоорганізації (синергетики) і потребують спеціальних підходів щодо свого управління;
- картографічність, за якою будь-яке демографічне розташування, явище або процес можна відобразити на карті та вивести дослідження на рівень ГІС-методики;
- просторово-часова єдність, за якою розташування населення взагалі та його певних груп пов'язується із часом розташування та якістю населення.

У суспільній географії населення термін *розселення* використовують у двох значеннях. По-перше, розселення — це процес поширення населення по території, пов'язаний з її все більш інтенсивним господарським освоєнням. Процес розселення охоплює просторові переміщення населення та розвиток мережі поселень — зростання чи зменшення окремих населених пунктів, формування систем розселення. По-друге, розселення населення — це картина сучасного розподілу населення на певній території, це наявна сукупність поселень. Основою такої картини є мережа поселень, їх адміністративний статус, функціональні типи, людність. Разом з тим розподіл населення потрібно характеризувати і за показниками його густоти (за адміністративно-територіальними одиницями), етнонаціональним складом, особливостями статево-вікової структури та зайнятості.

Базовими поняттями розселення населення виступають *функціональний тип поселення* та *система розселення*. Населені пункти різняться між собою за їх статусом (місто, селище міського типу, село), адміністративним рангом, людністю. Але головними ознаками, що характеризують роль даного поселення серед інших, є його *функції* — адміністративно-управлінські, економічні (виробничі), соціальні, політичні тощо. Як правило, головні ознаки поселень взаємопов'язані: чим більшою є людність населеного пункту, тим вищий його адміністративний статус і тим більш важливі й різноманітні соціально-економічні функції він виконує [1, 13].

Друга складова вивчення розселення — система розселення, є стиковою зоною, яка вивчається і географією населення і геодемографією. Географи і

демографи вже традиційно користуються поняттям системи розселення. *Система розселення* — це територіальна сукупність поселень різних рангів і типів, які активно взаємодіють між собою, мають інтенсивні зв'язки у вигляді трудових і побутових поїздок, переміщень товарів і послуг. Такі зв'язки можна встановити і для дуже віддалених поселень. Тому при виділенні систем розселення орієнтуються на зв'язки інтенсивні й регулярні за таким правилом: взаємодія поселень у межах даної системи розселення повинна бути більш інтенсивною, ніж з поселеннями поза даною системою розселення.

Відповідно до багаторівневої організації суспільства розрізняють системи розселення різних рівнів — від глобальних і макрорегіональних до регіональних і локальних. Найбільш поширеними в географії населення є системи розселення таких рівнів:

- 1) національний (загальнодержавний) — *єдина система розселення країни*;
- 2) регіональний — *регіональні системи розселення; субрегіональні, мезо- та мікрорегіональні системи розселення*;
- 3) локальний — *локальні системи розселення*.

У вітчизняній суспільній географії традиційно розглядають обласні (регіональні), міжрайонні (субрегіональні) та районні (локальні) системи розселення. Для аналізу систем розселення регіонального та макрорегіонального рівнів користуються поняттям *опорного каркасу розселення* (за Г.М. Лаппо). Йдеться про взаємне розміщення найбільших міст, які визначають загальний характер розселення, його конфігурацію, густоту, сконцентрованість чи дисперсність. Опорний каркас — це кістяк системи розселення, навколо якого вона формується й зростає.

В географії населення з її просторовою орієнтованістю майже втрачаються динамічні аспекти вивчення населення. Про них нібито й пам'ятають, але не приділяють достатньої методологічної уваги. В даному разі має значення жорстка прив'язка до адміністративно-територіального поділу, домінування концепції систем розселення, геопросторовий підхід з аналізом розселення та форм територіальної організації населення. У вітчизняній географії населення мало позначені генетичні, історико-географічні аспекти формування та розвитку систем розселення.

Відтворення населення та його рух з постійними кількісними і якісними змінами, оновлення складу населення та його структури (статевої, вікової, соціальної, динамічної) трансформації розміщення та розселення населення у науках про народонаселення називають *демографічними процесами* (ДП). Демографи аналізують особливості *демовідтворювальних процесів і руху населення* для різних груп населення (соціумів) — статево-вікових когорт, соціальних верств, окремих адміністративно-територіальних одиниць і поселень, регіонів і країн. Закономірності демографічного розвитку звичайно встановлюють у залежності від демографічних ситуацій у різних групах населення та відмін їх соціально-економічних станів. У більшості випадків демографічний розвиток розглядають за його певною територіальною прив'язкою. Але така прив'язка

має формальний, зовнішній характер, її не розглядають як чинник демовідтворювальних процесів.

Демографи визначають закономірність руху населення та демографічних процесів в залежності від складу населення та умов його проживання і життєдіяльності. У левовій більшості випадків демографічні процеси мають політико-адміністративну та адміністративно-територіальну прив'язку. Але територіальна належність не завжди слугує визначальною ознакою і головною передумовою демографічного розвитку. Її, буває, розглядають як зовнішню, формальну ознаку для порівняння різних демографічних ситуацій демографічних процесів. Відтак, *демографічна ситуація* — це сукупність умов і чинників, що визначають особливості руху населення, демографічного процесу для даної групи населення (населення даної адміністративно-територіальної одиниці, соціальної групи, статево-вікової групи – когорти, етнічної групи, конфесійної групи та ін.). Отже, новий стан науки потребує оновлення термінологічно-понятійного апарату, як і в інших галузях сучасної географії [12, 13].

Провідні ознаки географії населення

Одним з головних напрямків сучасного розвитку наук про народонаселення є їх посилення орієнтованість на динамічні аспекти. *Рух населення, демографічний розвиток, демографічні процеси* — ці та інші нові поняття покликані позначити кількісні і якісні зміни народонаселення не лише як послідовну зміну фіксованих на певній час і статичних демографічних ситуацій, а як цілісний і безперервний процес, що має на кожній території свої передумови і чинники, свої складові, свою траєкторію та закономірності. Це надзвичайно важлива і глибока методологічна трансформація традиційної, переважно — статичної, демографії та географії населення, і розв'язання цієї задачі бере на себе геодемографія.

Ще раз підкреслимо посилення уваги до *територіальної організації населення*, що окреслює предметну область географії населення та її поступову стиковку з регіоналістикою. Сучасне трактування населення як сукупності людей певної території визначає предметну область географії населення. Наведемо приклади визначення предмету географії населення:

1. Географія населення вивчає регіональні відмінності складу, динаміки та розміщення населення, закономірності формування цих відмін, територіальні системи населених пунктів, закономірності їх розвитку (С.А. Ковальов, Н.Я. Ковальська, О.І. Полоса та ін.).

2. Предметом дослідження географії населення є географічні відмінності складу та відтворення населення, географічні відмінності в культурі, побуті, навичках населення, трудові ресурси територіальних груп населення і географічні відміни їх використання, населені пункти та їх територіальні системи (Є.Л. Шувалов, Н.П. Михайлова та ін.).

3. Географія населення — це наука про територіальні закономірності формування та функціонування людських спільнот (І.Гудзеляк та ін.).

Предметом дослідження географії населення є геопросторова організація населення [2], яка охоплює:

- геопросторові закономірності природного відтворення населення та формування демографічної структури населення;
- географічні закономірності формування і використання праце ресурсного потенціалу;
- географічні закономірності формування соціального складу населення;
- геопросторову організацію міграцій населення;
- територіальні закономірності розселення населення, розміщення, формування поселень та їхніх територіальних систем;
- геопросторові закономірності формування етнічного складу, функціонування етнічних і міжетнічних спільнот, етнічні процеси;
- регіональні відмінності у способі життя, культури та побуту людей.

Зауважимо, що І. Гудзеляк [3, 13] у складі географії населення цілком слушно визначає демографію (за нашим підходом — геодемографію) як науку, що вивчає закономірності природного відтворення населення.

Наприкінці ХХ ст. на стику демографії, географії та регіональної економіки формується новий науковий напрям — геодемографія. Його предметну область визначають вже не демографічні, а геодемографічні процеси. Демографія вивчає соціально-демографічні закономірності руху населення, а геодемографія визначає предметну область як територіальні, зокрема регіональні, відмінності демографічних процесів, як залежність демографічного розвитку території від особливостей її історико-географічних, етно-культурних, геополітичних, природно-ресурсних, соціально-економічних передумов, від рівнів господарського засвоєння території та її планувальної організації. Об'єктом дослідження геодемографії виступають не традиційні демографічні процеси, а їх територіальні (регіональні) різновиди, які називають геодемографічними елементами.

Висновки

На початку ХХІ століття демографічні проблеми вперше стикувалися з державною регіональною політикою, яка офіційно проголошена в Україні у 2001 р. До цього часу демографія і географія населення мали довільну прив'язку до території — від окремого поселення до країни в цілому. Вітчизняним наближенням до регіональної політики були адміністративно-територіальні одиниці — області, райони, міста. Відтепер ситуація докорінно інша: По-перше, результати досліджень демографії та географії населення повинні стати об'єктивною основою регіоналізації країни за європейськими нормами (NUTS-II — базові регіони), яку необхідно офіційно затвердити на

законодавчому рівні. По-друге, проблеми демографічного розвитку повинні визначатися і розв'язуватися у контексті регіональної демографічної політики. Виникає необхідність формування нового наукового напрямку географії населення — геодемографії, яка буде досліджувати передумови й особливості демографічного розвитку на рівні офіційних регіонів, у контексті державної та регіональної геодемографічної політики.

Традиційно динамічні складові географії населення дослідники вивчають за допомогою аналізу руху населення чи методом порівнянь різночасових геодемографічних обстановок і ситуацій. На часі вивчення *геодемографічних процесів*. Геодемографія наголошує регіональні аспекти процесів відтворення населення, руху населення, демографічного розвитку. Традиційний концептуально-понятійний апарат демографії і географії населення потребує відповідного розвитку, змістовних і функціональних трансформацій. Основне завдання геодемографії полягає у розкритті системи зв'язків відтворення народонаселення з суспільним розвитком на регіональному рівні. Геодемографії належить провідна роль у забезпеченні комплексного вивчення населення регіонів.

Базовими поняттями нового напрямку виступають геодемографічний розвиток, геодемографічна ситуація, геодемографічні процеси, регіональні системи розселення, демовідтворювально-територіальні комплекси, демографічна політика. Нами розроблена методологічна схема формування геодемографії як нового напрямку у системі наук про народонаселення за такою послідовністю: демографія — географія населення — геодемографія. Зрозуміло, що геодемографія має предметне методологічне перекриття і з демографією, і з географією населення. У визначені предметної області геодемографії можуть наголосуватися і переважати ті чи інші аспекти її складових – демографії та географії населення.

З одного боку, геодемографія розглядається як окремий розділ географії населення (С.А. Ковальов та ін.). Геодемографічна ситуація (обстановка) визначається у рамках географії населення як «історично сформовані на певній території відносини між сукупністю демографічних процесів і структур із соціально-економічними умовами й факторами». З іншого боку, геодемографія розглядається як спеціальна галузь соціально-економічної географії (А.А. Анохін, Г.М. Федоров і ін.), а геодемографічна ситуація включає просторово визначену демографічну систему разом з її відносинами до інших територіальних соціально-економічних систем. Третій підхід виділяється у дослідженнях демографів. Геодемографія розглядається як частина демографії, а геодемографічна ситуація як існуюче на даній території співвідношення народжуваності, смертності, міграційного руху, що створюють визначену структуру населення й динаміку її чисельності. Приставка «гео», на наш погляд, у цьому випадку відображає лише територіальний аспект демографії й демографічних процесів, який має побіжний, неістотний характер.

Список цитованої літератури

1. *Анохин А. А.* Региональные проблемы социального развития / А. А. Анохин; Ред. С. Б. Лавров. – Ленинград: Издво ЛГУ, 1986. – 133 с.
2. *Гріненко А.Ю.* Пріоритетні напрями регіональної демографічної політики / А.Ю. Гріненко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnu/2010_154_2/10gai.Pdf
3. *Гудзеляк І.Т.* Географія населення: навч. посіб. / І. Гудзеляк. – Львів: Вид. Центр ЛНУ ім. І.Франка, 2008. – 232 с.
4. *Демографія: учебник* / [Под общ. ред. Н.А. Волгина]. – Москва: РАГС, 2007. – 440 с.
5. *Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.* / [за ред. Е.М. Лібанової]. – Київ: УЦРС, 2006. – 138 с.
6. *Муромцева Ю.І.* Демографія: навч. посібник / Ю.І. Муромцева. – Київ: Кондор, 2009. – 300 с.
7. *Топчів О.Г.* Теоретичні постулати нового адміністративно-територіального устрою України: Зб. наукових праць / Наукові пошуки географічної громадськості: вчора, сьогодні, завтра / О.Г.Топчів, В.В. Яворська. – Луганськ: Вид-во ДЗ ЛНУ, 2009. – С. 29 – 32.
8. *Указ Президента України № 341/2001 «Про Концепцію державної регіональної політики»* від 25.05.2001. <http://www.uapravo.net>
9. *Федоров Г. М.* Геодемографическая типология / Г. М. Федоров; Под ред. Н.Т. Агафонова. – Ленинград: Издво ЛГУ, 1985. – 152 с.
10. *Хомра А.У.* Региональная демография // Система знаний о народе-населении: Сб. научн. трудов / А.У. Хомра – Москва: 1991. – С. 126 – 132.
11. *Шуйський Ю.Д.* Географічна локальність у береговій зоні Світового океану / Україна та глобальні процеси: географічний вимір: Т. 1. – Відп. ред. П.Г.Шищенко. – Київ-Луцьк: Вежа, 2000. – С. 72 – 75.
12. *Шуйський Ю.Д.* Состояние современной географии и ее структура // Вісник Одеського нац. університету. Геогр. та геол. науки. – 2013. – Т. 18. – Вип. 2 (18). – С. 7 – 21.
13. *Яворська В.В.* Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: методологічні і методичні проблеми. Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.

References

- [1] Anohin A. A. 1986. Regional'nye problemy social'nogo razvitiya. Leningrad: Izdvo LGU.
- [2] Grinenko A.Yu. Prioritetni napryami regional'noi demografichnoi politiki. www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnu/2010_154_2/10gai.Pdf <http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnu/2010_154_2/10gai.Pdf>
- [3] Gudzelyak I.T. 2008. Geografiya naselennya: navch. posib. L'viv: Vid. Centr LNU im. I.Franka.
- [4] Volgina N.A.. 2007. Demografiya: uchebnik. Moskva: RAGS.
- [5] Libanova E.M.. 2006. Kompleksnij demografichnij prognoz Ukraini na period do 2050 r. Kiev: UCRS.
- [6] Muromceva Yu.I. 2009. Demografiya: navch. posibnik. Kiev: Kondor.
- [7] Topchiev O.G., Yavors'ka V.V. 2009. Teoretichni postulati novogo administrativno-teritorial'nogo ustroyu Ukraini: Zb. naukovih prac. Naukovi poshuki geografichnoi gromadskosti: vchora, s'ogodni, zavtra. 29 – 32. Lugans'k: Vid-vo DZ LNU.
- [8] Ukaz Prezidenta Ukraini № 341/2001 «Pro Koncepciyu derzhavnoi regional'noi politiki» vid 25.05.2001. <http://www.uapravo.net>
- [9] Fedorov G.M.; Agafonova N.T. 1985. Geodemograficheskaya tipologiya. Leningrad: Izdvo LGU.
- [10] Homra A.U. 1991. Regional'naya demografiya. Sistema znanij o narodo-naselenii: Sb. nauchn. Trudov. 126 – 132. Homra – Moskva.
- [11] Shuj'skij Yu.D. 2000. Geografichna lokalnist u beregovij zoni Svitovogo okeanu. Ukraina ta global'ni procesi: geografichnij vimir: T. 1. 72 – 75. Kiiv-Luck: Vezha.
- [12] Shuj'skij Yu.D. 2013. Sostoyanie sovremennoj geografii i ee struktura. Visnik Odes'kogo nac. universitetu. Geogr. ta geol. nauki 18 (2-18): 7 – 21.
- [13] Yavors'ka V.V. 2007. Geodemografichni procesi i geodemografichni rajoni Ukrain's'kogo Prichornomor'ya: metodologichni i metodichni problemi. Odesa: Astroprint.

Стаття надійшла 25 березня 2014 року

Яворская В.В.

кафедра экономич. и социальн. географии,
Одесский нац. университет им. И.И.Мечникова,
ул. Дворянская 2, Одесса-82, 65082, Украина

**ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
И РЕГИОНАЛЬНОЙ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ
В УКРАИНЕ****Резюме**

В статье подробно рассматриваются проблемы становления государственной региональной политики и этапы формирования и становления геодемографии, как современного научного направления общественной науки — географии населения. На первом этапе центральное место в системе знания населения принадлежало демографии. Второй этап усиливается взаимодействием демографии с другими науками, включая общественную географию. На их стыке формируется новая дисциплина — география населения. На третьем этапе формируется новое направление география населения-геодемография, ориентированная на изучение региональных различий населения и расселения и разработку региональной демографической политики.

Ключевые слова: демография, география населения, геодемография, геодемографический процесс.

V.V. Yavorskaya

Department of Economic and Social Geography
National Mechnikovs University of Odessa,
2, Dvoryanskaya St., Odessa-82, Ukraine

**PROBLEMS OF STATE AND REGIONAL DEMOGRAPHIC POLICY
IN UKRAINE****Abstract**

The problems of formation of regional policy and stages of formation and growth of geodemography as modern scientific field of population geography were reviewed in details in the article. In the first stage, a central place in the system of knowledge of the population belongs to the demographics. The second stage are increased by interaction of demography with other sciences, including geography. At their junction, a new discipline – population geography. In the third stage are forming the new direction of population geography – geodemography which orientated to the study of regional differences of population and resettlement and development of a regional demographic policy.

The basic concepts of the new trend are geodemography development, geodemographic situation, geodemographic processes regional, settlement system, demoreproductive – territorial complexes, demographic policy.

We have presented a methodological scheme formation of geodemography as a new trend in the sciences of the population in the following order: Demography – Population Geography – Geodemography. It is clear that geodemography has a substantive methodological overlap with demography, geography of population. In certain domain of geodemography

can be accentuated and dominated certain aspects of its components - demography and population geography.

On the one hand, geodemography are considered as a separate section of population geography (S.A. Kovalev et al.). Geodemography situation is defined within of population geography as “historically established in a particular area relationship between aggregate of demographic processes and structures of the socio-economic conditions and factors.” On the other hand, geodemography is considered as a special area of socio-economic geography (A. A. Anokhin, G.M. Fedorov et al.). And geodemographic situation involves a spatially defined demographic system along with its relationship to other regional socio-economic systems. The third approach stands in demographic studies. Geodemography is considered as part of demographic and geodemographic situation as existed at the area ratio of fertility, mortality, migration, what creating a defined population structure and dynamics of its population. The prefix “geo”, in our opinion, in this case shows only the territorial aspect of demography and demographic processes that have casual, insignificant character.

Keywords: demography, population geography, geodemography, geodemographic process.